

Kampen om smittkoppor

Sven Ove Hansson tittar på vaccinationsmotståndets historia i Sverige.

SMITTKOPPOR VAR EN GÅNG en av de mest fruktade sjukdomarna. Den har dödat hundratals miljoner människor. Men idag finns den inte längre, tack vare att vi skaffat oss metoder att bli immuna mot den.

Den första skyddsmetoden var variolisation (ympning). Den innebär att man rispar in var från en smittkoppa på en frisk persons hud. Detta leder i flertalet fall till en lindrig infektion som resulterar i immunitet. Variolisation förekom i Kina på 1500-talet (kanske tidigare) och infördes i Europa i början av 1700-talet. Metoden var inte helt ofarlig, men nyttan övervägde riskerna. En av de mest kända förespråkarna var upplysningsfilosofen Voltaire som bidrog mycket till dess spridning.

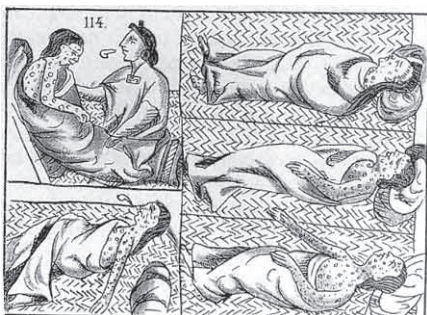
I början av 1800-talet kom vaccinationen som är en mycket effektivare och säkrare metod. Det var med vacci-

nationens hjälp som sjukdomen slutligen kunde besegras, men det tog lång tid. Det sista fallet i Sverige inträffade år 1963 och det sista i världen år 1977 i Somalia. Tre år senare deklarerade WHO officiellt att sjukdomen var utrotad.

Variolisation användes i stor utsträckning i Sverige under andra halvan av 1700-talet, och bidrog verksamt till att göra sjukdomen mindre vanlig. Redan år 1801 introducerades vaccination i Sverige, och den fick från början kraftfullt stöd av staten. I varje socken utsågs en vaccinator, i regel klockaren eller en barnmorska. Sockenpräster-na hade också en mycket viktig roll. De kände i regel sina sockenbor och kunde se till att alla blev vaccinerade. Kring år 1810 klagade konsistoriet vid Uppsala Universitet (förmodligen på initiativ från den teologiska fakulteten) över att läkarna tog åt sig äran av den framgångsrika vaccinationen i riket, trots att det till stor del var prästmän som skulle äras för detta.

Men vaccinatorerna stötte ofta på motstånd. Ibland berodde motståndet på ren okunskap, men det förekom tidigt ett ideologiskt motiverat motstånd mot smittkoppsvaccinet. Särskilt i början var motivet ofta religiöst. Följande notis från Svenska Läkaresällskapets handlingar ger en bild av hur motståndet kunde uppfattas av den tidens läkare:

”Provincial-medicus i Lidköpings distrikt, Doktor Olander omnämner uti sin ämbetsberättelse för 1818, att förtroendet till vaccinationen även där i orten mycket lidit av profetis-sans vid Bottnaryds källa utspridda maximer. Herr O[lander] anmärker med skäl såsom besynnerligt, att under det denna ojämförligt nyttiga upptäckt av regeringen upplyst och verk-

En länge fruktad sjukdom.

samt befordras, har hittills en dårhus-mässig kvinna, som av allmänheten hålles för inspirerad, fått utan någon slags näpst, å Guds vägnar, vid hotelse om landsplågor, varna från dess bruk.”

År 1861 rapporterade Dr N.L. Andersson om vaccinationsmotståndet i Kristianstadstrakten. Smittskyddet motarbetades av ”s.k. baptister och läsare” som ansåg att ”då Gud ville hemsöka människor med farsoter för deras synders skull, vore det förmätet att vilja försöka hindra sådant”.

En annan form av vaccinationsmotstånd byggde på föreställningen att sjukdomen var ”naturlig” och att vaccination var ett onaturligt och därför skadligt sätt att hindra dess förlopp. Den mest kända företrädaren för dessa idéer var läkaren Adolf Fredrik Melander i Visby (1816-1902). Han ansåg att själva kopporna (hudutslagen) var en del av kroppens självrenande process. Vaccinet hindrade detta naturliga förlopp och gjorde kroppen oförmögen att ”ge-

nomföra någon starkare reningsprocess såsom koppor m fl". Vaccinationen borde enligt honom "stämplas såsom farlig och i sina följder mången gång fördärligt inverkan på människans liv och hälsa, för vilken därför bör kraftigt varnas". Han ansåg rentav att vaccinationen hade "sin dryga andel i den allmänna, alltmer tilltagande, stora sjukligheten och svagheten hos flertalet människor både i stad och på land nu för tiden". Hans recept för att förebygga smittkoppor var ett "enkelt, måttligt och naturenligt levnadssätt, i synnerhet med avseende på mat och dryck, renlighet samt hudens stärkande med vatten och luft, vistande i solljus och ren frisk luft, ävensom kroppsrörelser i yttre fria luften". (Förvisso goda råd, men inte skyddade de mot smittkoppor.)

Det förekom också ett slags politiskt vaccinationsmotstånd. Särskilt under 1800-talets andra hälft användes liberala idéer om självbestämmande och frihet från statligt ingripande som argument för att staten inte skulle påtvinga sina medborgare att bli vaccinerade. En framträdande förespråkare för dessa idéer var den liberale folkbildaren och riksdagsmannen Per Siljeström (1815-92). Han gav ut flera pamfletter där han motsatte sig obligatorisk vaccinering. Siljeström försökte leda i bevis att vaccinet inte hade någon säker effekt. Han hävdade också – i Melanders anda – att kopporna var ett naturligt förlopp och att man hade "skäl att åtminstone *frukta*, att en förändring av vad som är *naturens* ordning icke kan ske, utan att naturen på ett eller annat sätt hämnas, att hon blivit våldförd." Men hans huvudargument var att vaccinationen byggde på en vetenskaplig teori som ingen skulle påtvingas, och därför skulle vaccinationen vara frivillig.

”Och dessutom, bör väl någonsin vetenskapsidkaren, vars enda mål bör vara *sanningens uppdagande*, låta förleda sig ens av ett i sig självt vackert filantropiskt nit att föreslå tvångsåtgärder, hur mycket han än för sin egen del må vara övertygad om riktigheten av sin teori? Och än mer så, i fall denna teori är så litet skyddad mot grundade invändningar och betänkligheter som vaccinations- och revaccinationsteorin?”

”Må man efter bästa övertygelse tillråda vaccination, tillråda revaccination; men må man avstå från alla vaccinatoriska tvångslagar. Det är endast mot de senare – vilka vi anse vara ett missbruk både av vetenskapens och statens makt, och nedsettande för båda – som vi velat framställa en invändning...”

Siljeström jämförde också obligatorisk vaccinering med ett tvång att ta nattvarden. Vaccinationen kunde ”anses närmast som ett slags medicinskt sakrament; men det strider i våra dagar alltför mycket emot tidsandan, helst inom forskningens värld, att yrka på sakramentaltvång, vare sig medicinskt eller teologiskt”.

Vaccinationsmotståndet var särskilt framgångsrikt i Stockholm. Det gällde särskilt dess två sistnämnda former, den alternativmedicinska och den politiska. Mot-

Under 1800-talets andra hälft användes liberala idéer som argument för att staten inte skulle påtvinga sina medborgare vaccin.

ståndarna var så framgångsrika att vaccinationsgraden var betydligt lägre i huvudstaden än i resten av landet. Stadens läkarkår var bekymrad över läget. Många av Stockholms barn var ovaccinerade, och trångboddheten gjorde att smittkoppor kunde spridas snabbt. Mot slutet av 1860-talet fick man dessutom oroande rapporter om att sjukdomen grasserade på flera håll i Europa. Stockholms chefsläkare C.A. Grähs gjorde upprepade framställningar till stadens sundhetsnämnd om att en kraftfull vaccinationskampanj borde genomföras, men nämnden ansåg detta vara alltför dyrt. År 1872 skickade flera andra läkare skrivelser till nämnden för att understödja Grähs förslag, men det hade ingen verkan.

Tyvär fick läkarna rätt. Åren 1873-74 drabbades Sverige av sin sista stora smittkoppsepidemi. På grund av den lägre vaccinationsgraden drabbades Stockholm mycket hårdare än resten av landet. År 1874 dog 1191 stockholmare i smittkoppor. Det var vart femte dödsfall i huvudstaden det året.

Efter den stora epidemin tog vaccinationen fart även i huvudstaden. Vaccinationsmotståndet lever dock vidare, fast det nu har överförts till andra sjukdomar. Bara två av de tre formerna av ideologiskt vaccinationsmotstånd har någon nämnvärd spridning idag, nämligen den religiösa och den alternativmedicinska. Det politiska (liberala) vaccinationsmotståndet verkar ha trängts tillbaka. Förmodligen var det mera mottagligt för argument än de båda andra formerna. 🖋️

KÄLLOR

<http://www.folkhalsomyndigheten.se>.

Andersson, N.L., "Berättelse om smittkopps-epidemien åren 1858 och 1859 inom Kristianstads distrikt", *Hygiea* 23:392-397, 1861.

Anon. "Utdrag af inkomna berättelser om vaccinationen", *Svenska läkare-sällskapets handlingar* 6:78-83, 1819.

Clark Nelson, Marie & Rogers, John, "The right to die? Anti-vaccination activity and the 1874 smallpox epidemic in Stockholm", *Social History of Medicine* 5:369-388, 1992.

Melander, Adolf Fredrik, *Smittkoppor och andra utslagsfebrar. Deras enda och säkra förekommande samt igenkännande och behandling*. Otto Kjellbergs förlag 1874.

Siljeström, Per Adam, *Vaccinationsfrågan. Ett bidrag till bestämmandet af de gränser, inom hvilka en vetenskaplig teori må äga rätt att göra sig gällande i lagstiftningen*. Norstedts förlag, 1874.